

el, aki a két brüsszeli kodex miniatűrjeit párisiaknak tartotta. A Delisle érveihez a magunk részéről a következőket csatolnók. A kis extremitások a párisi iskolának már a XIII. századtól sajátosága. A négyzet-rácsos háttérrel sehol sem alkalmazzák szívesebben, mint a párisi műhelyekben, legkevésbé élnek pedig vele a németalföldiekben. A breviárium némely lapján olasz hatás észlelhető, így első sorban Jessé fájának szimbolikus ábrázolásán (repr. Pl. I.). A párisi miniatűrben a XIV. század második negyedében virágzó Pucelle-iskolában jelentkezik először az olasz hatás. Haseloff (Michel, II: 358.) ugyan azt állítja, hogy már kevéssel 1250 után lép föl a dróleriekben és a keretelésben, a mint általában a XIII—XIV. század könyvdiszítésére annyira jellegzetes drólerieket inkább hajlandó olasz eredetűeknek tartani. Ezzel codexekben csak szórványosan találkozzunk dróleriekkel, leginkább még bolognaiakban, a XIII. század végén, szóval oly időben, midőn az ősi egyetemi városban működő miniatűriskola francia befolyás alatt állott, továbbá nápolyiakban, a melyekre nézve már a politikai okok is eléggé magyarázzák e hatást. A dróleriek, merveilles-ek francia szülemények s szorosán összefüggnek az egykorú francia szobrászattal, sőt az irodalommal is, a hol tulajdonképeni gyökerük rejlik. A francia udvarnál a XIV. század elejétől kezdve mutathatók ki olasz festők; egy bizonyos Filippo, Giovanni Bizuti, Niccolò Mars 1304-től az udvarnál mint fizetett *pictores regis*-ek szerepelnek. Azóta egész a királyság bukásáig tart az olasz festőknek a francia udvarral való összekötetése s párhuzamosan — s természetesen más okoktól is előidézte — az olasz művészetnek a francziára hatása. Abban az időben, midőn a Jó Fülöp brüsszeli breviáriumának miniatűrjeit készítették, Flandria s első sorban a flamand miniatűrfestészet még érintetlen az olasz hatástól. A breviárium némely miniatűrjének a Vrelant művészetével rokon jegyei azon körülményből magyarázandók, hogy a párisi miniatűrfestészet a Jean Pucelle iskolájának le hanyatlásával, a XIV. század második felétől kezdve a realisztikus flamand művészetétől is igyekszik tanulni, kivált a mi a tájképet és a genre-jeleneteket ábrázolását illeti.

Az illuminált kódexek kiadása körül sok érdemet szerzett van Oest-czég kitünő fototípiákat készítettett a nemcsak művésztörténeti, hanem kosztümtani és heraldikai szempontból is igen becses breviáriumnak egész lapot elfoglaló mind a kilencz miniatűrjéről, összes kisméretű képéről, s a csak keretdiszítéssel ellátott lapok néhányáról.

Gerevich T.

Gustave Lanson. *Manuel bibliographique de la littérature française moderne 1500—1900.* Paris 1909—1910. Hachette et

Cie. Eddig 3 kötet. 8-r. XV, 247, VII; XIV, 249—529, (10); XV, 531—923, (12) l. Ára 4 + 4 + 5 fr.

Kevés irodalomtörténész van, a ki oly sokra tartotta volna a bibliográfiát, mint Brunetière, a ki egy alkalommal nem habozott kijelenteni: «Oeuvre de patience, de précision, et de plus d'ingéniosité souvent qu'on ne le croit, la bibliographie n'est pas l'histoire littéraire, mais elle en est pourtant la base».¹ E nélkül sem a kritika, sem az irodalomtörténet nem fejlődhetik. Mint az impresszionizmus esküdt ellensége, egyenest arcátlanságnak bélyegzi azt az eljárást, mely az irodalmi kérdéseket úgy közelíti meg, mintha még soha senki sem foglalkozott volna velük azelőtt. Ellenkezőleg — úgymond — «il n'y a rien de négligeable en critique, non plus qu'en histoire; et les jugements que l'on a portés avant nous sur un Balzac ou sur un Molière, se sont littératement «incorporés» à leur oeuvre, et de telle sorte qu'on ne puisse les en détacher qu'aux dépens de la signification de cette oeuvre».²

Mintha Brunetière e szavai sugallták volna Lansonnak, a most élő francia irodalomtörténészek egyik legkiválóbbikának az eszmét, hogy az újkori francia irodalomról közreadjon egy bibliográfiai apparátust: hosszú évek rendszeres kutatásának az eredményét. Művében nem törekszik teljességre — ezt már maga a tárgy óriási terjedelme szinte eleve kizárta — s a válogatásnál ez a két főszempont volt az irányadó: 1° azt adni, a mi a kihagyottakra is rávezethet; 2° egy olyan egészet alkotni, a mely a francia irodalmat tanulók átlagának szükségleteit elégíti ki. A munka egybeállításánál a saját kezdő korának keservei lebegtek szeme előtt. «Je voudrais, s'il se peut, épargner aux jeunes gens les tâtonnements dont j'ai souffert. Je voudrais les faire partir sans peine du point où je suis laborieusement arrivé.» Azt hisszük, a tudós szerző e szándékát sok tekintetben megközelítette, bár nem tagadhatjuk, hogy áttekinthetőbb beosztás, nagyobb bibliográfiai pontosság még közelebb juttatták volna e célhoz.

A munka beosztásánál helyesen járt el, a mikor a betürendes beosztás helyett, a mely — mint igen találóan megjegyzi — csak azokra nézve becses, a kik már tudják, hogy mire van szükségük, a tárgyi csoportosítást választotta, csak az a kár, hogy a csoportokon belül akár a betürendes, akár az időrendi elrendezést nem vitte mindvégig szigorúan keresztül s az egyes kötetekhez nem csatolt betürendes név- és tárgymutatót, mert e nélkül bizony nem egy adatot ugyanesak bajos feltalálni. Külö-

¹ V. ö. Études critiques IV: 289.

² Balzac. III—IV. l.

nösen szembeszökő ez a hiány az olyan sokoldalú és termékeny írónál, a minő pl. Voltaire. A reá vonatkozó irodalom a III. kötet három helyén van felsorolva. Legelőször a *Színház*-nak szentelt VI. fejezet élén találkozunk vele a 9144—9213. sz. alatt. Ez a közel száz szám a következőkép oszlik meg: 1. csoport: Voltaire színműveinek bibliografiája és szövege. 2. csoport: Voltaire színműírói működésére vonatkozó kritikái és irodalmi tanulmányok. 3. csoport: Voltaire dramaturgiai eszméi (kizárólag saját művei ide tartozó részeinek felsorolása). 4. csoport: Az egyes színművekre vonatkozó egykorú kritikák és röpiratok, színművenként csoportosítva, azok időrendje szerint. Míg e csoportok közül az első, a harmadik és negyedik szorosan időrendi beosztással készült, a második, s a tárgyhoz képest tulságosan sovány, csoportban — össze-vissza 18 szám — sem a betűrendes, sem az időrendi elrendezés nem érvényesül. E mellett némi következtelenség jele, hogy pl. a Voltaire és Shakespeare viszonyára vonatkozó olyan speciális tanulmány, mint Lounsbury könyve az Angletterre-csoportban van, míg Thabaud és Morf ugyane kérdérről szóló tanulmányai itt vannak elkönyvelve s ezekre az Angletterre-csoportban nem történik utalás. Feltűnőbb hiányai e csoportnak: Alexander Schmidt, *Gesammelte Abhandlungen*. 1889. (Benne: V.s Verdienste um die Einführung Shakespeares in Frankreich); Mich. Bernay, *Schriften z. Kritik u. Literaturgesch.* (Benne: *Der französische u. deutsche Mahomet*); L. de Rosa: *Shakespeare, V. e Alfieri e la tragedia di Cesare: Saggio di critica psicologica* I.; Benoist: *Les théories dramatiques de Voltaire*. *Annales de la faculté des lettres de Bordeaux* III. 3.; Morf cikke mellett jó lett volna megjegyezni, hogy *Aus Dichtung u. Sprache der Romanen*, 1903. c. kötetében is megjelent, mert sokaknak így könnyebben hozzáférhető.

Voltaire-nek egyébként egy egész fejezetet is szentel Lanson: a tizediket, melyben az 10237—10623 sz. a. sorolja fel a V.-ra vonatkozó irodalom egy igen tekintélyes részét. E közel négy-száz szám a következő csoportokra oszlik: I. Könyvészet és kéziratok — ez utóbbiak közül csupán a *Bibliothèque nationale*-ban s a *British Museum*-ban levőkre történik utalás. — II. Kiadások: 1. Főbb gyűjteményes kiadások. 2. Levelezés 10245-től 10291 bis-ig a publikálás időrendjében, az utolsó három szám, úgy látszik, későbbi pótlék, mert régebbi időkből való; az 10253. sz.-nál az évszámban sajtóhiba: 1782—1786 h. 1882—1886 olvasandó. III. Főbb művek: 1. Költemények. 2. Regények. 3. Irodalmi kritika és polémia. 4. Bölcsészet és tudomány. (Pótlandó volna R. Urbach programm-értekezése: *Über V.s Verhältnis zu Newton u. Locke*. Halle. Realsch. 1899—1900.) 5. Személyes polémia. IV. Voltaire mellett és ellen szóló iratok a XVIII. sz.-ból, a XIX.

sz. első éveiből, élén Mahrenholznak e tárgyról írt tanulmányával, míg az eredeti iratok évről-évre következnek. V. Voltaire életére és műveire vonatkozó általános tanulmányok. Sorukból sajnálattal nélkülözzük Kreiten (²1885) német nyelvű és I. Parton (1881) angolul megírt életrajzát, valamint F. Th. Vischer-nek Strauss Voltaire-jéről írt ismertetését (Altes u. Neues. 188: 47—106. lap). VI. Életrajz. 1. Általános művek és okmánygyűjtemények, élén Desnoiresterres-rel, azontul időrendben. 2. Részleges tanulmányok és okmányok, Voltaire életének időrendjében, de minden rendszó nélkül s épen ezért igen kevésbé áttekinthető módon. E részben feltűnt a következő czikkek hiánya: A. Gasté, V. et l'abbé Asselin, *Revue des langues rom.* 1901; Carnot, *La querelle du président Brosses avec V.* *Revue des Deux Mondes* 1888; Boglietti, *V. alle Délices et a Fernay.* *Nuova Antologia* 1885; valamint Sorel kritikája a *Journal des Savants*-ban Broglie hg. művéről: V. avant et après la guerre de sept ans. 3. Voltaire és Rousseau. E fejezetből hiányzik Ch. Barthélemy, V. et Rousseau jugés l'un par l'autre. Paris. H. Gautier; Morf H., *Wie V. Rousseaus Feind geworden ist.* (Aus *Dichtung etc.*) VII. Irodalmi és bölcsészeti tanulmányok. 1. V. stilusa és izlése. 2. Szelleme és filozófiája. 3. A Calas-, Sirven-, Le Barre- stb. ügy (hiányzik B. Wege, *Der Prozess-Calas im Briefwechsel V.s Giessen.* 1896). 4. V. és a külföld. E fejezetben említést érdemelt volna: Carducci G. *Opere.* X. köt. (Benne: *L'Ariosto e il V.*) G. Carel. V. u. Goethe, *Beilage z. Jahresbericht d. Sophienschule* 1898—1899., *Tribolati Fel. Saggi critici e biografici.* Pisa, 1891. (benne 1. V. e l'Italia. 2. *Sull'epistolario italiano del V., accademico della Crusca.* 3. *La Pulcella e il Candido tradotti in italiano.*)

A Voltaire-bibliografia harmadik részét a XVI. fejezetben kapjuk, mely a történelemnek, erudiczióknak, földrajznak és utleírásnak van szentelve. E fejezet III. csoportja szól V.-ről, mely ismét 7 szakaszra oszlik, a már ismertetett modorban.

Mint ezen egyetlen írónak szentelt fejtegetéseinkből is kitűnik, Lanson műve — már a dolog természetétől fogva — tökéletesbítésre szorul, a mi azonban nem von le semmit nagy értékéből. Műve nem csak tanítványainak és a kezdőknek, nem csak a puszta kíváncsiaknak lesz hasznos kézikönyve, hanem a szakembernek is igen sokszor nyújt kellő kiindulópontot a további kutatáshoz. Különösen becsesek azok a fejezetek, melyek az irodalomtörténet szélesre taposott országútjától távolabb eső területekről — mint fordítások idegenből, harmad- és negyedrangsú költők, egyes társadalmi kérdések és jelenségek, az erudiczió különböző ágai — nyújtanak tájékoztatást.

Csak egyet sajnálunk nagyon, hogy a kiváló szerző lemondott eredeti tervéről: «donner une bibliographie raisonnée, en

indiquant, sur chaque sujet, les résultats acquis, les questions pendantes, et les problèmes à poser». Talán szabad remélnünk, hogy e «nomenclature plus aride, mais de plus immédiate nécessité» befejeztével vesz magának fáradságot eredeti terve megvalósítására és meg fogja teremteni az oly nehezen nélkülözött francia Goedekét.

Dr. Gulyás Pál.

Broadley A. M. *Chats on autographs*. London, 1910. T. Fischer Unwin. 8° 384 l. Ára vászonborítékban 5/—.

A. M. Broadley ezt a könyvet abból a czélből írta, hogy kezdő kézirat-, első sorban levél- és okmánygyűjtőkkel közölje a gyűjtésnél nélkülözhetetlen ismereteket, a képzésükre alkalmas hasonmásgyűjtemények legfontosabbjait s az autográfok piaci értékét, árak sajátos ingadozásait. Adatainak túlnyomó része az angol viszonyokat világítja meg, de egy-egy rövid fejezet a francia és amerikai állapotokat ismerteti.

Szerző — mint igazi angol business-man — miután kimutatta, hogy a történeti és irodalmi értékű dokumentumok gyűjtése tudományos eredményekre is vezet, különösen hangsúlyozza, hogy a kéziratok gyűjtése egyúttal pompás befektetés. «Az autográf-piacz — úgymond — jelenleg még meglehetősen szűk, de rohamosan bővül s e perczben nincs jobb befektetés, mint elsőrangú történeti és irodalmi kéziratok gyűjtése, föltéve, hogy ki tudjuk bőjtölni a gyakran kínálkozó szerencsés alkalmakat».

A kéziratgyűjtők őseit szerző a XVI. és XVII. században divatba jött emlékkönyvek (*album amicorum*) készítőiben látja. A British Museum-ban őrzött legrégebbszű ilyen album 1579-ből való s az Alençon-i herczeg jelmondatával és aláírásával kezdődik. Ez emlékkönyvekben maga a kézírás áll az érdeklődés homlokterében, de már a következő nemzedékek gyűjtésénél a történelmi szempontok válnak irányadókká; Sir Robert Bruce Cotton, John Evelyn, Robert Harley, Hans Sloane nagyszerű gyűjteményeit, melyek a XVII. század végén, vagy a XVIII. század elején keletkeztek, ez a történelmi érdeklődés jellemzi.

Áttérve a modern gyűjtőkre, Broadley igen mulatságosan ismerteti az autogramm-vadászok fogásait s a hírességek magatartását e sokszor kellemetlen tolakodókkal szemben. George Eliot például könyörtelenül visszautasított minden autogrammgyűjtőt, még pedig nem mint az egyszeri yorki érsek, sajátkezű, hanem Lewis által írt levélben. Hasonló állásponton volt R. L. Stevenson, a ki azonban egyszer mégis engedett a negyvennyolczból, a mint ez egy Samoában kelt igen kedves leveléből kitünik. «Küldött nekem egy szelet papirost — írja a szerencsés